

Več **sivih lis** kot velikih

V nekdanjem zavodu za socialno delo občine Center v Mariboru decembra 1961 (Jože Gal)

Socialno delo med administracijo in avtonomijo: petdeseta obletnica prvega centra za socialno delo

PROF. DR. DARJA ZAVIRŠEK

Že januarja 1991 smo lahko v Večeru brali članek Miše Vugrinec z za tisti čas šokantnim naslovom "Ljudje so že lačni - poleg javne kuhinje bi Maribor moral razmisliti tudi o poceni prehranjevalnici", ki poroča o nujnem povezovanju različnih dejavnikov, centra za socialno delo, patronažne službe in Karitasa.

Iz knjige Mirjane Majhenič Naših petdeset let: razvoj stroke socialnega dela v Mariboru in okolici (2011)

Brez svetovnega nazora, in sicer brez jasno izraženega, doslednega svetovnega nazora, se ne da opravljati socialnega dela na daljši rok. Z zgolj čustvenim impulzom se ne da narediti nič.

Alice Salomon, začetnica socialnega dela v Evropi in ustanoviteljica prve šole v Berlinu, 1919

Čeprav postajajo lokalne, nacionalne in regionalne zgodovine socialnega dela in socialnega varstva v zadnjem desetletju vse zanimivejše raziskovalno področje, je na tem področju v Sloveniji več sivih lis kot velikih odkritij. Že samo vprašanje, zakaj je bila prav socialistična Jugoslavija tista, ki je edina v vzhodni Evropi dovolila razvoj izobraževanja za socialno delo in centre za socialno delo, katerih vsebine so sprva v dobršni meri začrtali zahodni strokovnjaki, ni povsem pojasnjeno. Še manj vprašanja, kaj se je dogajalo v socialnem delu pred petdesetimi ali tridesetimi leti s tistimi, ki so bili

označeni kot nenormalni, delomrneži, mamilaši, slaboumnii, idioti, nemoralni. Kako so socialne delavke in delavci sploh razumeli svojo strokovno avtonomijo in določenost s tedanjo socialno politiko? So se počutili svobodne ali ujete? So se postavili v korist uporabniku in s tem tvegali svoj položaj? Kako so živeli z vedenjem, da je na stotine ljudi zaprtih po graščinah in posestvih in da se od tam ne bodo nikoli vrnili? Kako so prestali obdobje, ko so bili "obešalniki za funkcije" in potrjevalci odločitev na duhamornih in dolgovernih sejah in sestankih, ki so služili legitimiranju odločitev ozkih krogov elit, ki jim ni grozil niti, kar grozi današnjim, Wiki-Leaks?

Pogled nazaj

Podobna vprašanja postanejo spet zanimiva ob obletnicah, kot je letošnja, ko je bil pred petdesetimi leti odprt prvi center za socialno delo (CSD) v Mariboru. Najnovejša knjiga Mirjane Majhenič, ki opisuje njegov razvoj in dejavnosti mariborske sociale, je odličen pregled dogodkov iz tega obdobja in zbirka osebnih zgodb socialnih delavk in delavcev od leta 1961 do danes. Ko je CSD nastal, je bil le del nekdanje občine, danes pa pokriva področje z največjim številom prebivalstva, če ga primerjamo z drugimi centri za socialno delo.

Za nekdanje politične elite je bil govor o socialnem delu poln nelagodja in notranjih konfliktov. Ker so socialno delo definirali kot izum zahodnega meščanstva, ki se zaradi lastnih notranjih nasprotij ne more osvoboditi revščine in

"patologij", s katerimi se ukvarja prav socialno delo, naj bi to v socializmu, kjer neenakosti ni, postalo nepotrebno. Ne pozabimo, da so komunistični/socialistični režimi po letu 1948 na Madžarskem, Poljskem, Češkem in v Romuniji socialno delo preprosto ukinili, pa čeprav je bilo le-to dobro vpeto v tedanje mednarodne tokove in relativno razvito, in da se prav te države lahko pohvalijo s pionirsko vlogo na področju izobraževanja za socialno delo v tem delu Evrope pred letom 1940.

Nelagodje pri nas poznamo predvsem iz osebnih zgodb, ki so bile za posameznike nekoč tragične, za današnji čas pa največkrat zabavne, a vedno dokumenti nekega časa. Kot recimo tista, ko je profesorica Katja Vodopivec leta 1959 napisala prvi zbornik o metodah socialnega dela in je v njem morala po naročilu partijskih funkcionarjev naknadno vpisati veliko število opomb, ki so se vse nanašale na Titove govore in govore drugih jugoslovanskih politikov. Ko sem jo leta 2005 vprašala, zakaj ima knjiga toliko čudnih citatov, ki so nekako prilepljeni na temeljno besedilo, mi je povedala: "Vedno smo morali pisati tako, da je bilo videti, kot da so oni, komunisti, vse to že prej povedali." Vendar tudi to ni bilo dovolj, da kopije njene knjige ne bi izginile. Petnajst let kasneje so jih našli v zaklenjenih omarah nekdanje visoke šole za socialno delo, študentom pa niso nikoli prišle v roke. Vsi razen dveh izvodov so končali na odpadu.

V začetku šestdesetih let je Gabi Čačinovič Vogrinčič zaprosila za dodatne ure poučevanja psihologije, pa je tedanji direktor šole prošnjo zavrnil z besedami: "Nekaj boš naredila ti, drugo pa bo opravil socializem!" V sedemdesetih letih je eden od predavateljev ponovno poskušal omogočiti, da bi študentje socialnega dela dobili učbenik za študij metod socialnega dela in je v ta namen prevedel tedaj ugledno ameriško knjigo, v kateri je bilo vse, od dela s posameznikom, družino, skupnostjo, družbo. V predgovoru, ki še danes ne odstopa od razumevanja dobrega socialnega dela, je poudarjal, da je posameznika vedno treba razumeti v njegovem kontekstu in da cilj socialnega dela ni discipliniranje, temveč podpora za življenje, ko ga nekdo težko zmore sam. Ob tej objavi je Bernard Stritih naletel na globoke predsodke in na agresivno zavračanje političnih funkcionarjev, ki so preverjali primernost knjige. Po dogodku, ki ga je skorajda stal zaposlitve na univerzi, so predavatelji vedeli, da "o metodah socialnega dela ni dobro ne pisati ne govoriti", kot je dejala ena od njegovih kolegic.

Veliko moči in skoraj nobene

Definirano kot "socialistično socialno delo", ki izvršuje cilje socialne politike, je bilo socialno delo pretežno administrativno. To pomeni, da so socialne delavke skrbele predvsem za razdeljevanje denarnih socialnih pomoči, nameščanje ljudi v različne ustanove in otroke v rejniške družine. A za vse to ne velja. Prav nekatere socialne delavke in delavci

odkritij

po Sloveniji so bili tisti, ki so začeli z inovativnimi projekti, kot so bili nepatološko obravnavanje otrok in mladih v šolah, podpora staršem t. i. problematičnih otrok in zavzemanje za ukinitvev velikih zaprtih ustanov. Socialne delavke so bile v prvih vrstah pri organizaciji podpore starim na domu, ženskam, ki so preživljale nasilje, in lačnim ljudem brez domov. V Mariboru so na primer v devetdesetih letih nastali inovativni programi, ki jih je vodil prav center za socialno delo: prva varna hiša v Sloveniji, center in kuhinja za brezdomne, pomoč na domu za stare in nekateri drugi.

Socialno delo je bilo torej oboje, izvrševanje pričakovanj državnih uradov in uradnikov, obenem pa tudi avtonomno in samosvoje. Socialne delavke so imele, kakor danes, po eni strani veliko moči in po drugi skorajda nobene. Spodbujale so razvoj novih idej in bile včasih zagovornice, lahko pa so tudi vse življenje preživele tako, da se niso nikoli postavile v dejansko in dolgotrajno korist uporabnika. Še več, včasih so ljudem tudi škodoval.

Švicarska profesorica socialnega dela, moja dobra znanka, mi je pripovedovala o dogodku iz leta 1988, ko je Slovenija gostila evropsko konferenco socialnega dela. Na konferenci so nastali pravi konflikti idej in konceptov, ki so bili pogojeni z dvema političnima kontekstoma. Zahodni kolegi so v predavanjih in diskusijah podarjali pomen dela v skupnosti, medtem ko so jugoslovanski kolegi trdili, da je “delo s posameznikom” tisto napredno. Monique Eckmann se je spominjala, kako “čudne” so se ji zdele zahteve vzhodnoevropskih predavateljev. Tedaj nihče od njih ni razumel izvora konflikta, ki je danes povsem razumljiv. Za socialistične socialne delavce, ki so bili naučeni, da je kolektiv pred posameznikom, je bilo radikalno in subverzivno prav delo s posameznikom. Zahodnim predavateljemsocialnega dela, ki so že občutili meje individualizacije in psihologizacije ljudi, pa je postajalo vse pomembnejše delo v skupnosti, v vsakdanjih kontekstih, za opolnomočenje skupnosti. Obe strani sta skupnost razumeli na svoj način. Za zahodnjake je bila skupnost utemeljena “od spodaj navzgor” kot samodefiniranje posameznikov, kateri skupnosti pripadajo in s katero jih vežejo identitetne vezi. Za ljudi, živeče v socializmu, pa je bila skupnost določena “od zgoraj navzdol”, prisilna skupnost, vseobsegajoča SZDL, ki je brisala individualne potrebe in te vedno postavila za potrebe kolektiva.

Alice Salomon

Tudi v Sloveniji nismo bili brez stika s širšim evropskim prostom. O veliki pionirki evropskega socialnega dela Alice Salomon je ženska revija Ženski svet pisala kar dvakrat, leta 1912 in leta 1932. Za to je poskrbela Angela Vode, ki bi kot pedagoginja, če je ne bi politično povsem onemogočili, po letu 1945 zagotovo imela velik pomen za razvoj socialne in pedagoške stroke.

Alice Salomon je že leta 1893 ustanovila žensko skupino za socialno skrbstvo v Berlinu, 1904 pa je bila ena od soorganizatork mednarodnega ženskega kongresa v Berlinu in vse bolj povezana z mednarodnim ženskim gibanjem. Doktorirala je s še danes aktualno temo z naslovom Vzroki neenakega plačila moškega in ženskega dela. Prelomno je bilo leto 1908, ko je ustanovila Socialno žensko šolo v Berlinu, ki je leta 1925 postala akademija za socialno delo. Dve leti kasneje pa je postala prva predsednica še danes ugledne Svetovne zveze šol za socialno delo.

Akademijo za socialno delo je vodila vse do leta 1933, ko so nacisti šolo ukinili, njej pa prepovedali vstop v prostore, ki so bili njena last. Nekaj let kasneje so zažgali tudi njene knjige. Nemške socialne delavke in delavci nacističnega preganjanja niso le tiho podprli, temveč celo dejavno zahtevali, da Alice Salomon zamenjajo s položaja predsednice Svetovne zveze šol za socialno delo, kar pa je poželo mednarodno neodobravanje in zavrnitev. Ta dogodek je v zgodovini nemškega socialnega dela zapisan kot eden od sramotnih primerov kolaboracije s totalitarnih režimom, kar se je v socialnem delu v sedemdesetih letih primerilo tudi v Čilu, ko je na oblast prikorakal diktatorski režim.

Alice Salomon pa ni bila le velika pedagoginja, temveč tudi politična analitičarka in aktivistka. Vse življenje jo je zanimalo dvojje: kako doseči več ekonomske pravičnosti, da se izboljšajo pogoji za najrevnejše, in kako naj se ženske zaposlijo. Njena politična ocena je bila pravilna, do večjega števila plačanih služb je bilo mogoče priti le s pomočjo plačanega skrbstvenega dela. A vedela je, da skrbstveno delo, za katero šolanje ne bo potrebno, ne bo prineslo denarja, saj bo definirano kot “naravni del ženskosti same” ali pa kot cerkvena dobrodelnost. Tako se je dejavno zavzemala za socialno delo kot žensko plačano profesionalno delo.

A tudi njo je presenetil sovjetski socializem. V svojem članku z naslovom Socialno delo in socializem iz leta 1919 je socializem sicer podprla, zavrnila pa komunistično revolucijo, ki jo je doživljala kot tragično nesposobnost meščanstva, da ustvari “kraljestvo socialne pravičnosti”. To je poimenovala “občutek žalostnega neuspeha lastne moči”, saj srednji sloj ni zmozel premagati kapitalistične neenakosti.

Tudi Alice Salomon je poznala zgodnjo komunistično idejo, da z uspešno izvedeno komunistično revolucijo socialno delo ne bo več potrebno. Zato je poskušala vse, da bi socialno delo ubranila. Borila se je proti proletarizaciji socialnega dela in poudarjala, da je za delo z ljudmi potrebna izobrazba in da ni dovolj, da socialno delo (kot je dobro poznala diskusije, ki so potekale v Sovjetski zvezi) opravljajo predvsem proletarske ženske brez izobrazbe.

Ko poslušam in berem svoje evropske prijatelje, ki zatrjujejo, da se socialno delo vse bolj instrumentalizira in postaja le orodje v rokah vladajočih politik, se mi to zdi nekakšna vrnitev v preteklost

Socialno delo

Ta zgodovinska vinjeta ima v sebi več, kot se zdi na prvi pogled. Najprej pokaže, da začetki socialnega dela niso brez radikalnih zahtev po enakosti in da četudi socialno delo še danes kdo zamenjuje z dobrodelnostjo in impulzi po “delanju dobrega”, to s profesionalnim socialnim delom nima ničesar skupnega. Opis nastanka prve evropske šole tudi pokaže, da je profesionalno socialno delo utemeljeno na učenju in pridobivanju teoretičnih in strokovnih znanj, danes vse tja do doktorata.

Moji ameriški kolegi od začudenja odprejo usta, ko jim povem, da je bila Jugoslavija edina socialistična država, kjer sta bila poučevanje in profesionalizacija socialnega dela že v petdesetih letih 20. stoletja. Mnogi so še vedno prepričani, da so socialno delo v dežele nekdanje komunistične vzhodne Evrope prinesli prav oni. To “metodologijo hladne vojne”, kjer s perspektive enih dejavnosti v nekem delu sveta preprosto ne obstajajo, najdemo včasih še danes.

Dejansko so bile šole za socialno delo ustanovljene med letoma 1952 in 1958 v vseh glavnih mestih Jugoslavije, od Zagreba do Skopja. V Ljubljani se je to zgodilo 11. novembra 1955, na obletnico oktobrske revolucije, kar najverjetneje ni bilo naključje. Takrat so časopisne vesti o dogodku pisale kot o upanju, da se bodo znebili predvsem alkoholizma in drugih “neprimernih” pojavov. Nekaj let kasneje pa je država ustanovila tudi centre za socialno delo, ki delujejo še danes prav tako kot vse šole, ki so medtem postale fakultete.

O Alice Salomon pa velja pisati tudi zato, da ugotovimo, kolikšna je bila amnezija, ki smo je bili deležni v slovenskem socialnem delu, ko se je začelo formalno izobraževanje. Generacije študentov so bile naučene, da je socialno delo nastalo v Ameriki, o evropskih koreninah pa ni bilo niti besedice. Ko sem starejše predavatelje spraševala, kako to, da so študente učili predvsem o Mary Richmond, začetnici “socialne diagnoze” v Ameriki, ne pa o Alice Salomon ali Ilse Arlt, ki je ustanovila prvo šolo za socialno delo na Dunaju, ali o kritičnih ameriških pionirkah (Jane Addams, na primer), so mi odgovorili: “Ne vemo, povedali so nam, da je bila ona najpomembnejša!” Vprašanje je, kdo je povedal in zakaj je prav povedano naletelo na pozornega poslušalca.

Očitno je, da kritična zgodovina socialnega dela za razvoj t. i. “socialističnega socialnega dela” ni bila primerna. Ena od njenih vej je izhajala iz držav s še nedavno krvavo zgodovino (Nemčija, Avstrija) in še od mnogih judov, ki, blago rečeno, tudi komunistom niso bili po godu. Socialno delo je vladajoča politika definirala kot dejavnost, ki uresničuje cilje socialne politike, z drugimi besedami izvršuje tisto, kar so določili na različnih ministrstvih. Potemtakem je ostala edina sprejemljiva ameriška verzija

nekega segmenta socialnega dela, to je izdelovanje “socialne diagnoze” o posamezniku. A tudi to je moral v Slovenijo nekdo prinesiti in ta nekdo niso bili nihče drug kot ameriški strokovnjaki, ki so v petdesetih letih, ko je jugoslovanska politika že prekinila odnose z Stalinovo Sovjetsko zvezo, prihajali v državo in bili njeni pomembni podporniki. Ameriško socialno delo pa je domov prinesla tudi ena od slovenskih pionirk socialnega dela, Katja Vodopivec, ki se je nekaj mesecev izobraževala v ZDA, a kot smo videli prej, je bilo njeno znanje kmalu utišano.

Današnji izzivi

Danes stojimo pred uvedbo novega zakona o socialnovarstveni dejavnosti, ki bo močno vplival na delovanje centrov za socialno delo. Predlog zakona je v nekem smislu popolnoma obšel socialno delo in pozabil, da je to mlada, a izredno pomembna stroka in znanstvena disciplina. Res je, da se je socialno delo povsod po svetu in tudi pri nas fragmentiralo na različne poklice, kot na primer rehabilitator, upravljavec primera, ključni delavec, celo otroški zagovornik, a to ne pomeni, da ni za vse te specifične poklice pomembna prav disciplina, ki jim daje teoretični, historični in metodični temelj, torej znanstvena disciplina. To pa je socialno delo.

Paradoks je, da je v zadnjih desetletjih socialno delo na področju visokošolskega izobraževanja in raziskovanja povsod po svetu doživelo vertikalni in horizontalni preboj, torej dodiplomske, magistrske in doktorske programe, nove fakultete in raziskovalne inštitute, obenem pa je njegovo delovanje v praksi vse bolj omejeno. Ko poslušam in berem svoje evropske prijatelje, ki zatrjujejo, da se socialno delo vse bolj instrumentalizira in postaja le orodje v rokah vladajočih politik, se mi to zdi nekakšna vrnitev v preteklost. To smo nekoč že imeli, zato pa nam je toliko do tega, da razvijamo in zagovarjamo socialno delo, ki se odziva na potrebe in želje posameznika, skupine in skupnosti, ki se znajdejo v življenjskih stiskah. Fleksibilna, nedogmatična in na potrebah ljudi temelječa strokovna praksa bo koristila posamezniku in posameznici dolgoročno in ne le v obdobju, ko išče hitro podporo.

In kot v preteklosti tudi danes socialne delavke in delavci niso zgolj nemočni opazovalci sprememb, temveč imajo možnost in moč, da se postavijo zase in za ljudi, za katerih podporo so se znanstveno izobraževali in strokovno usposabljali. Glas socialnega dela je danes bolj kot kdajkoli ključen v zboru tistih, ki vztrajajo na načelih enakosti in pravičnosti, saj so države manjših socialnih neenakosti humanejše in imajo več prihodnosti. ■

Dr. Darja Zaviršek je redna profesorica na Fakulteti za socialno delo, predsednica Vzhodnoevropske mreže šol za socialno delo in vodja prvega evropskega doktorskega študija socialnega dela - Indosow.